

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ökumenisches Forum In memoriam Leopold Achberger, (Grazer Hefte für konkrete Ökumene, Nr. 16), Graz 1993, σσ. 316, 15X24.

Ἐν τῇ πόλει Graz τῆς Αὐστρίας ἐκδίδεται ἀπό τινων ἐτῶν ἡ λαμπρὰ περιοδικὴ ἔκδοσις «Οἰκουμενικὸν Φόρουμ» (Ökumenisches Forum) ἐν τῇ σειρᾷ «Τεύχη τοῦ Graz διὰ τὴν συγκεκριμένην Οἰκουμένην» (Grazer Hefte für konkrete Ökumene). Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἔκδοσις, διευθυνόμενη ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ ἐν Graz Πανεπιστημίου ὑπηρετούντων Prof. Dr. J. B. Bauer καὶ Prof. Dr. G. Larentzakis, γίνεται μερίμνη τοῦ ἐν τῇ Σχολῇ ταύτῃ Ἰνστιτούτου Οἰκουμενικῆς Θεολογίας καὶ Πατρολογίας (Institut für Ökumenische Theologie und Patrologie der Theologischen Fakultät) καὶ τοῦ «Διομολογιακοῦ-Οἰκουμενικοῦ Κύκλου Ἐργασίας ἐν Στάιερμαρκ» (Interkonnfessioneller Arbeitskreis Ökumene in der Steiermark - IAS). Εἶναι λίαν εὐχάριστον, ὅτι τὰ ὀγκώδη τεύχη τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος λαμπρᾶς περιοδικῆς ἐκδόσεως ἀφιερῶνουν πάντοτε σημαντικὸν τμῆμα αὐτῶν οὐ μόνον εἰς τὴν ὑγιᾶ οἰκουμενικὴν κίνησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προβολὴν τοῦ ὀρθοδόξου θεολογικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδόξου θεολογικῆς παραδόσεως, τοῦθ' ὅπερ εἶναι αὐτονόητον, ἐφ' ὅσον ὁ εἰς ἕκ τῶν δύο Συνδιευθυντῶν αὐτῆς εἶναι ὁ ἐν τῇ αὐτῇ Θεολογικῇ Σχολῇ ὀρθόδοξος Ἑλλήν Καθηγητὴς Γρηγόριος Λαρεντζάκης, ὅστις διακρίνεται διὰ τὴν λαμπρὰν θεολογικὴν του συγκρότησιν καὶ σκέψιν, διὰ τὸ γνήσιον οἰκουμενικὸν του φρόνημα καὶ διὰ τὰς δαψιλεῖς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας προσφέρει τόσον ἐν τῇ ἀκτινοβόλῳ Ἱ. Μητροπόλει τῆς Αὐστρίας, ὡς στενὸς συνεργάτης τοῦ δραστηριωτάτου Σεβ. Μητροπολίτου Αὐστρίας κ. Μιχαήλ, ὅσον καὶ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Οἰκουμένῃ, ὡς συνομιλητὴς εἰς ἀναριθμήτους οἰκουμενικὰς συναντήσεις, εἰς τὰς ὁποίας συχνάκις ἐκπροσωπεῖ τὸ Σεπτὸν Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ πάντοτε προβάλλει μετὰ παρρησίας τὸ γνήσιον ὀρθόδοξον πνεῦμα.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντων τευχῶν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐκδόσεως παρουσιάζομεν ἐνταῦθα τὸ τελευταῖον ὑπ' ἀρ. 16, ὅπερ, ἀποτελούμενον ἐκ 316 σελίδων καὶ περιέχον λίαν ἐνδιαφέρουσαν ὕλην, εἶναι ἀφιερωμένον εἰς μνήμην τοῦ ἀειμνήστου λουθηρανοῦ σκαπανέως τῆς οἰκουμενικῆς ἐν Steiermark συνεργασίας Leopold Achberger, τοῦ ὁποίου κριτικὴ βιογραφία, γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ Ostr. Prof. Dr. Heimo Begusch, προτάσσεται ἐν τῷ τόμῳ (σσ. 13 ἔξ.).

Ἀκολουθεῖ εὐσύνοπτος βιογραφία καὶ εὐφημος κριτικὴ ἀξιολόγησις τοῦ γνωστοῦ εὐθαροῦς καὶ ρηξικελεύθου ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγου Hans Küng ἐπὶ τῇ 65ετηρίδι αὐτοῦ (σσ. 19 ἔξ.).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερὰ ἡ σπουδαιότης τοῦ περιεχομένου τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Τόμου, ὅστις διακρίνεται καὶ διὰ τὴν ὠραίαν καλλιτεχνικὴν του ἐμφάνισιν. Ὀφείλονται ἀληθῶς συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίαι εἰς τοὺς Καθηγητὰς J. B. Bauer καὶ Γρ. Λαρεντζάκη, οἵτινες ἔχουν καταστήσει τὴν ἔκδοσιν «Ökumenisches Forum» σπουδαιότατον ὄργανον τοῦ ὁδηγούντος τὰς Ἐκκλησίας εἰς προσέγγισιν γνησίου Οἰκουμενισμοῦ καὶ τῆς δι' αὐτὸν ὑπευθύνου καὶ ἀντικειμενικῆς ἐνημερώσεως.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἡλία Β. Οἰκονόμου, *Θεολογικὴ Οἰκολογία-Θεωρία καὶ Πράξι*, Ἐκδόσεις Δεσποίνης Μαυρομάτη, Ἀθῆναι 1994, σσ. 368, 14Χ21.

Ἀξιολογώτατον δείγμα σημερινοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ καὶ προβληματισμοῦ εἶναι τὸ ὡς ἄνω βιβλίον τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Ποιμαντικοῦ Τμήματος καὶ τ. Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἡλία Β. Οἰκονόμου.

Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ὅπερ ἀφιερῶται «στὸν Ποιητὴ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς», μετὰ τὸν Πίνακα Περιεχομένων (σσ. 9-16), ἀκολουθεῖ ὁ Πρόλογος (σσ. 17-18), διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται προβολὴ τῆς «Θεολογικῆς Οἰκολογίας» ὡς νέου ἐπιστημονικοῦ θεολογικοῦ τομέως, ὅστις «ἐπιστεγάζει τὴν πορεία ἐρευνητικῶν ἀναζητήσεων, εἴκοσιν ἐτῶν (1973-1993), τοῦ ὑπογράφοντος (συγγραφῆς)» (σ. 17).

Μετὰ τὸν ἐπακολουθοῦντα Πίνακα τῶν Συντμήσεων (σσ. 19-20) ἀκολουθεῖ ἐκτενὴς Εἰσαγωγή (σσ. 21-46), ἣτις παρουσιάζει τὴν Διαγνωστικὴν τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος, τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα ὡς αἰῶνα τῆς μόλυνσεως, τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν νεοφανῶν οἰκολογικῶν προβλημάτων καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ δικαίωματος τοῦ ἐρωτῶν ἐρειδομένην ἀρχὴν τῆς διερευνήσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Τὸ Α' Μέρος (σσ. 47-248), ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὰς «θεολογικὰς προϋποθέσεις» τῆς Οἰκολογίας ἐξετάζει: α) Στὸ α' κεφ. ἐννοιολογικὰ ζητήματα καὶ πτυχὰς τῆς Κτισματολογίας καὶ Οἰκολογίας, ὡς λ.χ. τὰ τῶν σχέσεων Μακροοικολογίας καὶ Μικροοικολογίας, τὸν τριστὸν χαρακτήρα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἀνθρώπου, τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἐν σχέσει πρὸς τὴν Οἰκολογίαν, τὰς βιβλικὰς πηγὰς τῆς Οἰκολογίας, τὴν Πρωτοπεριβαλλοντολογία, τὴν κριτικὴν ἀξιολόγησιν τῶν περὶ φυσικοῦ κόσμου παλαιοδιαθηκικῶν ἀρχῶν. β) Τὸ β' κεφ. ἐξετάζει τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν, τὴν ποικιλομορφίαν, τὴν ὠραιότητα, τὴν χρησιμότητα καὶ τοὺς θεσμοὺς προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὡς καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ἐξύμνησιν τοῦ Θεοῦ ὡς Δημιουργοῦ. γ) Τὸ γ' κεφ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἀνθρώπος ὡς ταυτότητα καὶ ἑτερότητα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος» ἐπισημαίνει πτυχὰς τῆς Βιβλικῆς Ἀνθρωπολογίας καὶ ἐξαιρεῖ τὸν «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» ἀνθρώπον ὡς μικρογραφίαν (μικροκόσμον) τοῦ σύμπαντος (μακροκόσμου). δ) Τὸ δ' κεφ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἔξωθεν οἰκονομία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου» ὑποδεικνύει τὰς ὠφελείας ἐκ τοῦ

φυσικοῦ περιβάλλοντος ὡς ἐνδιαιτήματος τῶν ἀνθρώπων, τὴν ποικιλομορφίαν τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτήσεων (βιολειτουργικῆς, διδακτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς, δημιουργικῆς καὶ τεχνολογικῆς, θεραπευτικῆς, γνωστικῆς καὶ πολιτιστικῆς, θεσμικῆς, παιδευτικῆς) καὶ τὴν μετὰ τῆς «θρησκευτικῆς μήτρας συνηρητημένην λειτουργικὴν καὶ ἐξαγιαστικὴν χρῆσιν τῆς φύσεως. ε) Ἐν τῷ ε' κεφ. ὁ σ. παρουσιάζει τὴν βιβλικὴν θεώρησιν διαφόρων μνημονευομένων ἐν τῇ Π.Δ. καὶ τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου καταστροφῶν, αἵτινες χαρακτηρίζονται ὡς «οἰκολογικά». στ) Τὸ στ' κεφ. τοῦ Α' μέρους ἐπισημαίνει «τὰ αἷτια τῆς ροπῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀντιοικολογικὴν διαγωγὴν».

Τὸ Β' Μέρος (σσ. 249-314) ἐξετάζει τὴν «περιβαλλοντικὴν πρακτικὴν» τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας: α) Ἐν τῷ ζ' κεφ. προβάλλεται ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Κυβερνητικὴ, ἣτις θεμελιούται ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας. β) Ἐν τῷ η' κεφ., ὅπερ διερευνᾷ τὰς σχέσεις Θείας Λατρείας καὶ Οἰκολογίας, προβάλλονται αἱ οἰκολογικαὶ συναρτήσεις πασῶν τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας, ἐξαίρομένης ἰδιαιτέρως τῆς Λειτουργίας τῶν «Διαταγῶν τῶν Ἀποστόλων», ἣτις περιέχει ὠραιότατην οἰκολογικὴν ἀναφοράν. γ) Τὸ θ' κεφ. ἀναφέρεται εἰς τὴν Οἰκολογικὴν Ἠθικὴν τῶν Χριστιανῶν, ἣτις συναρτάται πρὸς τὸ κοινωνικοθρησκευτικὸν περιβάλλον καὶ πρὸς τὴν συστοιχίαν ἐκμεταλλεύσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Τὸ Γ' Μέρος (σσ. 315-336) δίδει συγκεντρωτικὴν εἰκόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκολογικῆς δράσεως τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν (Ὁρθοδόξου, Ρωμαιοκαθολικῆς, Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ σ. ἰδιαιτέρως αἱ ποικίλαι γνωσταὶ ρηξικέλευθοι πρωτοβουλίαι τοῦ Σεπτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, αἱ σχετικαὶ ἐκδηλώσεις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ συμβολὴ τῶν μοναχῶν.

Τέλος ἐν Ἐπιμύτρῳ (σσ. 377-368) παρουσιάζονται αἱ σχετικαὶ σημειώσεις καὶ παραπομπαί, ἡ Βιβλιογραφία καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ συγγραφέως.

Ἐκ τῆς εὐσυνόπτου ταύτης παρουσιάσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίου, καθίσταται φανερόν, ὅτι ἐν αὐτῷ κατὰ πρωτότυπον καὶ λίαν εὐφυᾶ τρόπον συσχετίζονται καὶ συναρτῶνται, εἰς μίαν σύνθεσιν, ἀφ' ἐνὸς τὰ παλαιότερα δεδομένα τῆς Χριστιανικῆς περὶ κόσμου διδασκαλίας ἢ Χριστιανικῆς Κτισματολογίας καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας, ἀφ' ἑτέρου τὰ σημερινὰ ἐμπειρικά καὶ ἐπιστημονικὰ δεδομένα περὶ πασῶν τῶν διαστάσεων τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος, ὅπερ κατέστη λίαν ὀξὺ ἐκ τῶν ἀλογίστων καταστροφῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ οἰκοσυστήματος καὶ τῶν βιοκοινοτήτων, καὶ τρίτον ἐνδελεχῆς ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς Θεολογικῆς Οἰκολογίας ἀνίχνευσις τοῦ πρὸς πάντα τὰ δεδομένα ταῦτα σχετιζομένου βιβλικοῦ, πατερικοῦ, ἐκκλησιαστικολειτουργικοῦ, θεωρητικοῦ καὶ ἠθικοπρακτικοῦ ὕλικου, ὡς καὶ εὐστοχος — ἐν πολλοῖς πρωτότυπος — ἐρμηνευτικὴ προσέγγισις τούτου.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Οἰκονόμου, ὅπερ εὐστόχως χρησιμοποιεῖ τὴν — καὶ ἐν ὑποτίτλῳ ἄρθρῳ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐφημέριος» (τεύχος 15.11.1986) προβληθεῖσαν — ἔκφρασιν «Θεολογικὴ Οἰκολογία», ἀποτελεῖ λίαν ἐπιτυχήν συμβολὴν εἰς

καὶ εἰς τὴν κριτικὴν ἀξιολόγησιν τῶν τεχνικῶν προόδων. Ἡ μελέτη μας «Τὸ Ἅγιον Ὄρος ὡς φορεὺς καὶ παράγων πολιτισμοῦ» (Θεσσαλονίκη, 1963) ἐξαιρεῖ τὴν σχέσιν τοῦ Ἁγίου Ὄρους πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον καὶ πρὸς τὴν Τεχνικὴν. Ἐν τῇ μελέτῃ «Ἡ Αἰσθητικὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν» (Ἀθήναι, 1971) ἐξαιρεται ἡ στάσις τῶν Πατέρων ἔναντι τῶν καλλωνῶν τῆς φύσεως. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν κινεῖται καὶ ἡ αὐτοτελῶς ἐκδοθεῖσα μελέτη «Θρησκεία καὶ Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι» (Ἀθήναι, 1971). Ἐν τῷ διδασκατικῷ ἐγχειριδίῳ «Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς» (Ἀθήναι, 1975) ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἀνθρωπολογίαν καὶ εἰς τὴν προβολὴν τοῦ μορφωτικοῦ χαρακτήρος τῆς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ὑλικῶν κτισμάτων καὶ τῆς χρήσεως τῶν ὑλικῶν στοιχείων ἐν τῇ Λατρείᾳ. Σχετικῶς περιεχομένου εἶναι καὶ τὸ πόνημα ἡμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸν Περιβάλλον» (Ἀθήναι, 1983). Τῷ 1992 ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Τὸ ζήτημα τῶν ἐνδείξεων τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ» (Ἀθήναι) ἔχει περιληφθῆ εἰδικὸν κεφάλαιον περὶ τῆς Φυσικῆς (Θεωρίας) τοῦ Χάους καὶ περὶ τῆς Γεωμετρίας τῶν Fractals.

Εἰς τὴν Κτισματολογίαν καὶ εἰς τὴν ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ Οἰκολογίαν ἔχει ἐπανεέλθει ὁ γράφων καὶ διὰ πλῆθους σχετικῶν ἀρθρῶν. Δειγματοληπτικῶς ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς τίτλους: «Ἀνθρωπολογία» (Συμπληρ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ.) — «Ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλ' ὄχι ἐκ τοῦ κόσμου» (Ἐφημέριος 1957) — «Ἡ θέσις τῶν ὑλικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀξιών ἐν τῇ Ὁρθ. Λατρείᾳ» (Ὁρθ. Σκέψις 1959) — «Ἡ στάσις τῆς Ὁρθ. Λατρείας ἔναντι τοῦ σώματος καὶ τῶν βιολογικῶν ἀξιών καὶ ἀγαθῶν» (Ὁρθ. Σκέψις 1959) — «Δεῖγματα τῆς σοφίας τοῦ Δημιουργοῦ ἐν τῷ βασιλείῳ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων» (Ἐφημέριος 1961) — «Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ» (Ἐφημέριος 1961) — «Ἄνθη (Λειτουργικῶς)» (Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ. 1963) — «Ἐκκλησία καὶ Ὑλικὸς Πολιτισμὸς» (Ἐφημέριος 1963) — «Ἐντελέχεια» (Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ. 1964) — «Ἐξαήμερος» (Θρησκ. καὶ Ἠθ. Ἐγκυκλ. 1964) — «Τὰ ἡγιασμένα ὕδατα» (Ἐφημέριος 1965) — «Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν φύσιν ἀπὸ χριστιανικῆς σκοπιᾶς» (Ἐφημέριος 1965) — «Ψυχοσωματικὴ Ἰατρικὴ» (Ἐφημέριος 1973) — «Ἄλμπερτ Ἀϊνστάϊν» (Ἐπίσημοι Λόγοι Παν/μίου Ἀθηνῶν 1979-1980) — «Ὁμιλία κατὰ τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων τοῦ Κτιρίου τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς (Τμημάτων Γεωλογικοῦ - Βιολογικοῦ) τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» (Ἐπίσημοι Λόγοι Παν/μίου 1980-1981) — «Τεῖγιάρ ντε Σαρντέν (Teilhard de Chardin)» (Παγκόσμιον Βιογρ. Λεξικὸν Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, 1988).

Ἡ ὑπόμνησις τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν τοῦ γράφοντος δὲν γίνεται μόνον διὰ τὴν ἐνημέρωσιν τῶν ἀναγνωστῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐξηγήσιν οὗτος διατὶ ἡσθάνθη ἰδιαιτέραν χαρὰν καὶ εὐφροσύνην ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ὁγκώδους βιβλίου τοῦ συναδέλφου κ. Οἰκονόμου, ὅστις ἐν εὐρύτῃ ὀριζόντων διὰ πρωτοτύπου ἐν πολλοῖς ἐρημνευτικῶ καὶ διαλεκτικῶ στοχασμοῦ ἐξήτασεν ἐπὶ μέρους θέματα, τὰ ὅποια συνεκίνησαν κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ τὸν ὑπογραφόμενον, διὰ τὴν ἐντάξιν εἰς ὑπερκειμένην σύνθεσιν θεολογικοῦ οἰκολογικοῦ στοχασμοῦ, ἀνταποκρινόμενον εἰς τὸ ἰδιαιτέρως προβληθὲν ὑπὸ

τοῦ Σελτοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πανορθόδοξον καὶ παγχριστιανικὸν αἴτημα περὶ τῆς θεοκεντρικῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος, διὰ τὸ ὁποῖον δεδικαιολογημένως ἤχουν ἐπὶ τέλους ὀλονέν καὶ περισσότερον αἱ σειρήνες παγκοσμίου συναγεροῦ.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ἀναστασίου Π. Τίγκα, *Ἡ ταφή τῶν νεκρῶν*, Ἀθήναι 1993, σελ. 183.

Εἰς ἓν καλαισθητὸν νέον βιβλίον τοῦ ὁ θεολόγος καὶ ἱστορικὸς - ἀρχαιολόγος κ. Ἀναστάσιος Τίγκας, Ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ. τῆς Ἑλληνικῆς Ἀστυνομίας, πραγματεύεται ἐν λεπτομερείαις τὸ φλέγον σήμερον θέμα τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν ἐν θέμα, τὸ ὁποῖον προσφύεστατα θεωρεῖ οὗτος ὡς «ὄγκολιθον, ἔτοιμον νὰ καταπλακώσῃ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς συνηθείας αἰῶνων καὶ νὰ διαγράψῃ... θείας καὶ ἱερὰς ἐπιταγὰς τῆς Ἐκκλησίας» (σελ. 5). Καὶ εἶναι ὀρθὴ ἢ ἀποψὶς τοῦ αὐτοῦ, τοσοῦτω μάλλον καθ' ὅσον, μετὰ τὴν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα (καὶ ἤδη, ἀπὸ 1-1-1994, Εὐρωπαϊκὴν Ἐνωσιν) εἰσοδοχὴν τῆς χώρας μας, ὑπάρχει μεγάλη πιθανότης νὰ ἀποδεχθῇ αὕτη καὶ νὰ υἰοθετηθῇ τὰς εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς Κοινότητος διαδεδομένας συνηθείας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς νεκρικὰς τελετάς, εἰς τὰς ὁποίας συμπεριλαμβάνεται καὶ τὸ ἀπεχθὲς καὶ αὐτόχροημα φρικαλέον εἰδωλολατρικὸν ἔθιμον τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν, ἀντὶ τῆς μέχρι σήμερον τοῦλάχιστον ἐπικρατούσης παρ' ἡμῖν ταφῆς. Ἄς ἴδωμεν δὲ πῶς τοποθετεῖται ἐπ' αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ἔργον τοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπαρτίζεται ἐκ τριῶν εὐσυνόπτων μερῶν.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἐπικρατησάσας ἀπόψεις ἐπὶ τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν (σελ. 9-74), γίνεται λόγος δι' ὀλίγων περὶ τῆς φυσικῆς ταύτης καταλήξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅσα ἀναφέρουν ἡ Ἁγία Γραφή καὶ ἡ θύραθεν γραμματεία. Ὁ σ., ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ κλασικοῦ ἐν προκειμένῳ χωρίου τῆς Γενέσεως 3,19, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ σαφῶς περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου «εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθη», παραθέτει πλῆθος ἄλλων παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων, καὶ κυρίως ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Ἰώβ, τῶν Ψαλμῶν, τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, τῆς Σοφίας Σειράχ κ.λπ., ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, ἧτοι πρὸς τὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐνταφιασμὸν τοῦ ὑπὸ τὴν γῆν. Σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα χρησιμοποιεῖ καὶ κείμενα Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας, παρ' ὅτι, διὰ τῆς ἐπικεφαλίδος τῆς οἰκείας παραγράφου, περιορίζεται τὸ θέμα εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ παρουσίαν τῶν ἀγιογραφικῶν μόνον ἀπόψεων (σελ. 9-15). Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. Τίγκας ἐπικαλεῖται πολλὰς ἄλλας μαρτυρίας ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ δὴ καὶ τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Ξενοφάντος, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Λουκιανοῦ κ.ἀ., οἵτινες εἶχον ταχθῆ καὶ αὐτοὶ ὑπὲρ τοῦ ἐνταφιασμοῦ (σελ. 15-19). Ἐκθέτει δὲ περαιτέρω καὶ τὰς ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν μαρτυρίας περὶ τῆς τηρήσεως τοῦ ἔθιμου τούτου τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν (σελ. 25-29), ἐνῶ ἀναφέρεται

καὶ εἰς τὴν καῦσιν αὐτῶν, διὰ τὴν ἀποδείξει ὅτι ἡ τελευταία ἴσχυεν ἐν Ἑλλάδι περιστασιακῶς μόνον καὶ δὴ βραχυπροθέσμως, παραμερισθεῖσα κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας (σελ. 29-31). Ἐνδιαφέρουσα ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ ἡ μνεία χωρίων τινῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ καῦσις τῶν νεκρῶν δὲν ἦτο ἐν ἰσχύϊ, παρὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἄλλων χωρίων, ὡς τῶν Λευιτ. 20, 14, 21,9. Ἰησ. Ν. 7,15' 24-25¹ κ.ά., τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁμιλοῦν καὶ περὶ τοῦ ἀντιθέτου (βλ. σελ. 31-33). Καὶ τοῦτο διότι ἡ πραγματικὴ σημασία ὠρισμένων κειμένων, ἀναφερομένων εἰς τὸ πῦρ, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ κατακαοῦν τὰ σώματα ἀνθρώπων τινῶν, εἶναι ὅτι οὗτοι θὰ τιμωρηθῶν ὡς ἀσεβεῖς διὰ τῆς ποινῆς τῆς καύσεως, στερούμενοι οὕτω τῆς τιμῆς τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Ὅθεν ὀρθῶς συμπεραίνει ὁ σ. ὅτι ἡ Π. Διαθήκη, ὑπὸ ὁμοίας συνθήκας, δὲν ἀπεδέχετο τὴν καῦσιν τῶν νεκρῶν. Ὅρθῶς ἐπίσης πράττει ἐπεκτεινόμενος ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἰς ἄλλους χώρους, προκειμένου νὰ ἀποδείξει, ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὸν ἐν γένει ἀρχαῖον κόσμον ἴσχυεν ἡ ταφή. Τοιοῦτοτρόπως, ἐκκινῶν ἐκ τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χώρον (σελ. 33 ἐξ.) καὶ ὁμιλῶν μεταξὺ ἄλλων καὶ περὶ τῶν τάφων τῶν νεκρῶν καὶ τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν λειψάνων, καταλήγει εἰς τὸ γνωστὸν συγκλονιστικὸν ὄραμα τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ (37, 1-14), περὶ ἀναζωογονήσεως καὶ ἀναστάσεως τῶν ξηρῶν ὄστων (διὰ τοῦ ὁποίου προμηνύεται ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἰσραηλιτικῆς θεοκρατίας καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων), ὥστε νὰ ἀποδείξει, ὅτι ἡ καῦσις τῶν νεκρῶν δὲν ἐπιδοκιμάζεται (βλ. σελ. 72 ἐξ.).

Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ κατορῦξεων τῶν νεκρῶν, ἧτοι περὶ τῶν εἰς τὸ βάθος τῆς γῆς ἐνταφιασμῶν αὐτῶν. Τὰς κατορῦξεις ταύτας παρουσιάζει ὁ σ. ἐπὶ τῇ βάσει συγκεκριμένων γεγονότων ὡς κορυφαίαν πενθικὴν ἐκδήλωσιν, κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας καὶ δὴ ἀπὸ τῶν Ἑβραίων πατριαρχῶν μέχρι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (βλ. σελ. 75-88). Ὅμιλεῖ δὲ ἐν συνεχείᾳ διὰ πλείστας ἄλλας περιπτώσεις ταφῆς πνευματικῶν κυρίως προσωπικότητων τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸν ἑλληνικὸν χώρον (σελ. 89-106). Ἀναφέρεται ὡσαύτως καὶ εἰς τινὰ ἄλλα συναφῆ θέματα, ὡς ἡ ἀπόδοσις τῶν νεκρῶν τοῦ πολέμου, ἡ ταφή εἰς τὴν ξένην, τὰ κενοτάφια καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς ταῦτα πολυάνδρια τῶν νεκρῶν, τὰ ὁποῖα προωρίζοντο διὰ τοὺς πεσόντας εἰς τὴν μάχην (βλ. σελ. 106-140). Εἰς τὸ τρίτον καὶ βραχύτερον μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὰς περιπτώσεις τῆς δι' οἰουσδήποτε λόγους ἀταφίας τῶν νεκρῶν, κατὰ τε τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Ὅμιλεῖ ἐπίσης καὶ περὶ τῆς ἀταφίας τῶν ἐγκληματιῶν, εἰς τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει τοὺς ἐγκληματίας προδότας,

1. Θεωρῶ ἀπαραίτητον νὰ διευκρινήσω ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἐν τῷ ὡς ἄνω χωρίῳ Ἰησ. Ν. 7,25 γίνεται λόγος περὶ λιθοβολισμοῦ μόνον καὶ ὄχι καὶ περὶ κατακαύσεως τοῦ αὐτόθι ἀναφερομένου Ἰσραηλίτου Ἀχαρ' εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν ὅμως κείμενον προστίθεται ἡ πληροφορία καὶ περὶ τῆς κατακαύσεως αὐτοῦ καὶ μάλιστα ὁμοῦ μετὰ τῶν τέκνων καὶ πάντων τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

τοὺς ἱεροσύλους, τοὺς αὐτόχειρας καὶ τοὺς φονεῖς (σελ. 141-177).

Ἡ ἐν πολλοῖς ἀξιόλογος αὕτη ἐργασία μαρτυρεῖ ὅτι προέρχεται ἀπὸ λίαν φιλόπονον συγγραφέα, διεξαγαγόντα μακράν, προφανῶς, καὶ ἐπίπονον ἔρευνα ἐπὶ πολλῶν κειμένων, τόσον τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ὅσον καὶ τῶν θύραθεν συγγραφέων. Θὰ ἐχρηιάζετο, πάντως, περισσοτέρα φροντίς διὰ τὴν ὀρθολογικωτέραν ἐν γένει διάρθρωσιν τῆς ὕλης καὶ προσοχὴ εἰς τινὰ εἰδικὰ σημεῖα, ὡς ἐν σελ. 12 (βλ. καὶ ὕποσημ. 18), ὥστε τὰ παλαιοδιαθηκικὰ κείμενα νὰ χρησιμοποιηθοῦν μὲ δόκιμον τρόπον καὶ ἐν ἀπολύτῳ τάξει. Συναφῶς παρατηρῶ καὶ ἐπὶ τῶν ἐν σελ. 21 ὕποσημ. 48 ἀναφερομένων, περὶ ὑποδηλώσεως τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἰς τὰ βιβλικὰ χωρία Ψαλμ. 16,25 (ιστ' 25) καὶ Ἦσ. 51,16 (να' 16), ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀνύπαρκτον, τὸ δὲ δευτέρον δὲν σχετίζεται πρὸς τὸ ἐν λόγῳ θέμα. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον δὲ ἐν προκειμένῳ νὰ εἶχε συμβουλευθῆ ὁ σ. καὶ νεώτερα ἐπιστημονικὰ βοηθήματα. Ὅπωςδὴποτε ὅμως διὰ τῶν ἐκ τῆς ἱστορίας ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα προσεκόμισεν οὗτος, φωτίζει πληρέστερον τὰ πράγματα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ συζητούμενον θέμα. Δι' αὐτῶν ἐπιβεβαιούται ὅτι ὁ ἐνταφιασμὸς τῶν νεκρῶν ἦτο ἡ συνισταμένη τῶν πενθικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου, ὡς γράφει καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸν σύντομον ἐπίλογόν του (σελ. 179).

Εὐελπιστῶ ὅτι ἡ ἐνδιαφέρουσα αὕτη μελέτη θὰ συμβάλῃ, ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, εἰς τὴν ἀποτροπὴν τῆς ἀπειλουμένης ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐξοβελίσεως καὶ ἐγκαταλείψεως προαιωνίων παραδόσεων, ὡς αὕτη τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἡ μὲν Βίβλος θεωρεῖ ἐμμέσως τὴν καύσιν τοῦ νεκροῦ ὡς προσβλητικὴν δι' αὐτὸν ποινὴν καὶ ὄχι σὺνήθες ἔθιμον, ἡ δὲ Ἐκκλησία σέβεται καὶ τηρεῖ τὴν ἀρχαιότητα τῆς συνηθείας τῆς, καὶ διὰ τῆς ταφῆς, ἀποδόσεως τιμῶν εἰς τοὺς νεκρούς. Σημειωτέον ὅτι μελέτας ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ταύτης συνηθείας καὶ κατὰ τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν ἔχουν δημοσιεύσει καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς παρ' ἡμῖν, ἐκ τῶν νεωτέρων δὲ ὁ αἰδεσιμολογιώτατος Δρ π. Ε. Μαντζουνέας καὶ ὁ ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς Γ. Ἀντουράκης. Ταύτας ἔχει λάβει ὑπ' ὄψιν του καὶ ὀρθῶς ἀξιολογεῖ ὁ κ. Τίγκας, ὁ ὁποῖος τὰς θεωρεῖ «λίαν διαφωτιστικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος» (βλ. σελ. 33). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ὑπογράφων συμφωνεῖ σχεδὸν πλήρως μετ' αὐτοῦ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει διατυπώσει ἐπιφυλάξεις ἐπὶ τινῶν σημείων τῆς κατὰ τὰ ἄλλα παραδεκτῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ π. Ε. Μαντζουνέα (βλ. «Ὁρθόδοξος Τύπος», Φ. 18-9-1987 καὶ Φ. 16-10-1987). Ἐπιβάλλεται δὲ νὰ σημειωθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ κ. Τίγκας, ὅστις ἠσχολήθη καὶ ὡς ἀρχαιολόγος περὶ τὸ δυσχερὲς τοῦτο σύγχρονον πρόβλημα, ἀποκρούει μὲν ἐντόνως καὶ αὐτὸς τὰς ὑπὲρ τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν διατυπουμενάς ἀπόψεις καὶ ὑπερασπίζεται τὸ πανάρχαιον χριστιανικὸν ἔθιμον τῆς ταφῆς ἀλλὰ μὲ ἐπαινετὴν ἠρεμίαν, μὲ σύνεσιν καὶ μὲ σεμνότητα καί, πρὸ παντός, χωρὶς φανατισμόν. Πιθανώτατα δὲν θὰ ἔχη ἀντίρρησησιν οὗτος, ἐὰν εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς καύσεως διακρίνη τις λόγους ἀφορώντας ὄχι τόσον εἰς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον

εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὸν συναισθηματισμὸν τῶν ἀνθρώπων, ἰδιαίτερος δὲ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες, σὺν τοῖς ἄλλοις, προσδοκοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Τριάντα χρόνια ἐκδόσεις «Τήνος», Ἀθήναι 1994 (ἄ. ἀριθμ. σελ.).

Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τριακονταετοῦς δραστηριότητος τοῦ ὑπὸ τοῦ λογίου θεολόγου κ. Στυλιανοῦ Λαγουροῦ διευθυνομένου ἐκδοτικοῦ οἴκου «Τήνος» (Ἀθήναι, Βαλσαμῶνος 6), εὐφήμως γνωστοῦ διὰ τὰς καλὰς καὶ λίαν ἐπιμεμελημένας ἐκδόσεις του, ἐκυκλοφορήθη προσφάτως μικρὸν ἀλλὰ ὡραῖον καὶ πολυτελὲς λεύκωμα, περιέχον, σὺν τοῖς ἄλλοις, καλαισθητὰ ἐξώφυλλα μὲ τοὺς τίτλους πολλῶν ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ἐκδεδομένων ὑπ' αὐτοῦ βιβλίων, καλλιτεχνικὰς εἰκόνας καὶ φωτογραφίας ἱερῶν μονῶν, ναῶν καὶ τοπιῶν τῆς Τήνου καὶ ἐγγρῶμους φωτογραφίας σπουδαίων πινάκων ζωγραφικῆς, ἐν οἷς καὶ ὁ πασίγνωστος πίναξ τοῦ διασήμου Τηνίου ζωγράφου Νικολάου Γύζη «Τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο». Πέραν τούτων τὸ λεύκωμα περιλαμβάνει καὶ παραθέσεις ἐκ διαφόρων ἐκλεκτῶν ἀγιοπατερικῶν κειμένων, σοφὰς δὲ καὶ μεστὰς πνευματικότητος ρήσεις θρησκευτικῶν προσωπικοτήτων, ὡς τοῦ ὁσίου Σεραφεῖμ τοῦ Σαρῶφ, ἡ ἀποσπάσματα κειμένων ἀπὸ ἔργα συμπεριληφθέντα εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐκδόσεις. Δειγματοληπτικῶς μόνον σημειῶν ἔν προκειμένῳ τρία τοιαῦτα ἔργα καὶ διῆ 1ον) τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, *Ἐκκλησία ἀγίων, θαυμάτων, διωγμῶν*, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξαίρονται αἱ μορφαὶ τῶν μετὰ τὸ Σχίσμα ἀγίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν ἐπιτελεσθέντα θαύματα, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν Βούλγαριν, καθιστοῦν τὴν Ἐκκλησίαν γνωστὴν καὶ φανεράν, 2ον) τοῦ π. Ἀλεξάνδρου Ἐλτσιανίνωφ, *Πνευματικὰ κεφάλαια*, τὸ ὁποῖον περιέχει σημειώματα φιλοκαλικῆς αὐτογνωσίας, ἐξαίροντα τὴν εὐαγγελικὴν ἐντολὴν τῆς ἀγάπης, καὶ 3ον) τοῦ Ἀγιορείτου Μοναχοῦ Μωϋσέως, *Ἡ κοινωνία τῆς ἐρήμου καὶ ἡ ἐρημία τῶν πόλεων*, τὸ ὁποῖον χειραγωγεῖ τὸν ἀναγνώστην του εἰς μίαν προκεχωρημένην, οὕτως εἰπεῖν, χριστιανικὴν πνευματικότητα. Παραλείπω δ' οὕτω πολλὰ ἄλλα, ἐξ Ἰσου ἐνδιαφέροντα, βιβλία, τινὰ τῶν ὁποίων μάλιστα ἔχουν ἐπανεκδοθῆ κατ' ἐπανάληψιν.

Κατὰ τὸν ὑπογράφοντα τὸ παρόν, εἰς τὰς ἐκδόσεις ταύτας τὴν πλέον περιόπτον θέσιν, ἀπὸ ἐπιστημονικῆς θεολογικῆς ἀπόψεως, κατέχει τὸ ἐνδιαφέρον σύγγραμμα τοῦ Κερκυραίου ἱερομοναχοῦ Ἰωαννικίου Καρτάνου «Παλαιὰ τε καὶ Νέα Διαθήκη», ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1536 ἐν Βενετίᾳ, ὀλίγας μόνον δεκαετίας ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς τυπογραφίας, καὶ ἐπανεκδοθὲν τῷ 1549 καὶ τῷ 1567. Τὸ σπάνιον τοῦτο ἔργον περιέχει μίαν ἐκλαϊκευμένην δογματικὴν, ἐν κεφάλαιον ἠθικῆς καὶ ἐν λειτουργικῆς καὶ κυρίως ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐπιλογὴν δὲ ἀπὸ διηγήσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἀπόκρυφοι, καὶ ἄλλα τινὰ θέματα. Ὑπὸ τῆς «Τήνου» ἐξεδόθη τῷ 1988, ἐπιμελεῖα τῆς Καθηγητρίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Ἐλένης Κακουλίδου - Πάνου, ἡ ὁποία ἔχει ἐγκύψει εἰς τὰ ποικίλα προβλήματα τοῦ δυσχεροῦς τούτου βιβλίου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς

ἐκτενεστάτης καὶ ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς τῆς εἰς αὐτὸ (σελ. 11-88). Μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθη ὁ Α΄ τόμος, ὁ ὁποῖος, πλὴν τῆς περισπουδάστου ταύτης εἰσαγωγῆς τῆς κ. Κακουλίδου καὶ τῆς προαναφερθείσης ἐξωβιβλικῆς ὕλης, περιλαμβάνει τὸ κείμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου μέχρι τοῦ Ἰσραηλίτου βασιλέως Δαβίδ. Ὁ ἐν λόγῳ τόμος παρουσιάσθη ἅμα τῇ ἐκδόσει του πρώτου μὲν ὑπὸ τῆς προμνησθείσης Καθηγητρίας εἰς εἰδικὴν πρὸς τοῦτο διάλεξίν τῆς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου, ἀπὸ τῶν σπηλῶν τῆς «Θεολογίας» (βλ. τόμ. ΝΘ' [1988], σελ. 605-608). Ἀναμένεται ἤδη ἡ συμπλήρωσις τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἔργου, διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ Β΄ καὶ τελευταίου τόμου, ὁ ὁποῖος θὰ περιλάβῃ τὸ κείμενον τοῦ ὑπολοίπου καὶ μεγαλυτέρου μέρους τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί, ὡς προβλέπεται, θὰ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν, προεχόντως δὲ τῶν περὶ τὴν ἱερὰν Βίβλον ἀσχολουμένων, λόγῳ καὶ τῶν πολλῶν ἀποκλίσεων τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ ὑπὸ τοῦ Καρτάνου διασφῶζόμενον κείμενον ἀπὸ τὸ ἐπίσημον βιβλικόν.

Ἐν καταλείδει δέον νὰ λεχθῇ γενικῶς περὶ τῶν ἤδη πραγματοποιηθεισῶν καὶ τῶν προγραμματισμένων ἐκδόσεων τῆς «Τήνου», ὅτι τινὲς ἔξ αὐτῶν ἔχουν θεολογικὴν ἀξίαν καὶ εἶναι χρήσιμοι εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ἐντυφῆσουν εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς γραμματείας. Πολλὰ δὲ ἄλλα, ἀναφερόμενα κυρίως εἰς ἀσκητὰς Πατέρας, παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἐκτιμῶντας καὶ ποθοῦντας τὴν μοναστικὴν πολιτείαν ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα ἄνθρωπον, ἐπιθυμοῦντα καὶ ἐπιδιώκοντα τὴν περὶ τὰ βαθύτερα ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ζητήματα ἐνασχόλησίν του καὶ τὴν προαγωγὴν του εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν. Ἐνεκα τούτου συνιστῶ ἐκθύμως τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος ἐκδόσεις εἰς ὄλους τοὺς φίλους τοῦ ἐκλεκτοῦ βιβλίου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ συνιστῶ καὶ τὴν ἀνελλιπὴ παρακολούθησιν τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου ἐκδιδομένης ἀνὰ ἐξάμηνον «Χριστιανικῆς Βιβλιογραφίας», ἐν τῇ ὁποίᾳ παρουσιάζονται καὶ ἀναλύονται ἀξιόλογα θεολογικὰ καὶ ποικίλα θρησκευτικὰ συγγράμματα. Ἄς εὐχηθῶμεν, ὅπως ὁ κ. Λαγουρδὸς συνεχίσῃ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐπαινετοῦ ζήλου καὶ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας τὸ λαμπρὸν ἐκδοτικόν του ἔργον, παραλλήλως πρὸς τὸ συγγραφικόν.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων* (κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων), τόμ. Δ': Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἀγ. Τριάδος, Μέρος Α', σελ. λη' + 527· Μέρος Β', σελ. 537-866 + πίν. Α'-ΠΑ' ὑδατοσήμων + I-XIII (ἐγχρ.) + 1-214 πανομοιοτύπων τῶν χφφ, Ἀθῆναι 1993.

Ὁ χαλκέντερος ἐρευνητῆς βυζαντινολόγος κ. Δημ. Ζ. Σοφιανδὸς ὀλοκληρώνει μὲ τὸν ὀγκώδη καὶ καλαισθητὰ τυπωμένο τούτο Δ' τόμο τῶν μετεωρικῶν χειρογράφων, τὸ ἔργο ποῦ εἶχε ἀρχίσει ὁ ἀείμνηστος Νίκος

Βέης, τοῦ ὁποίου τὰ κατάλοιπα ἐκδόθηκαν ἀπὸ τοὺς διαδόχους του (Α' τόμ. ἀπὸ τὸν ἀλχημόνητο Λ. Βρανούση καὶ Β' τόμ. ἀπὸ τὸν κ. Δ. Ζ. Σοφιανό). Ὅπως εἶχαμε γράψει καὶ (σ' αὐτὲς τὶς σελίδες) παλαιότερα, ὁ κ. Σοφιανὸς συνέχισε τὴν καταλογογράφηση τῶν χφφ. τῶν Μετεώρων, ἐργαζόμενος — σχεδὸν ὡς Μετεωρίτης μοναχὸς — ἐπὶ μία δεκαετία καὶ πλέον. Καὶ καρπὸς αὐτῶν τῶν ὠραίων κόπων καὶ ἐρευνῶν του εἶναι ὁ Γ' τόμος ('Αθ. 1986) καὶ ὁ Δ', τὸν ὁποῖο παρουσιάζουμε σήμερα, ποῦ γιὰ λόγους κυρίως πρακτικῶν χωρίζεται σὲ δύο Μέρη-ἡμιτόμους, γιὰ νὰ 'ναι ἡ χρῆση τους πῶς εὐκόλη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ *Προλεγόμενα* καὶ τοὺς *Πίνακες* (ὕδατόσημα, ἐγχρώμα καὶ ἀσπρομαυρα πανομοιότυπα), ὅλος ὁ τόμος ἔχει ἐνιαία καὶ συνεχῆ σελιδαριθμηση.

Ὁ κ. Σοφιανὸς ἔχει ἀγαπήσει καὶ τὰ χφφ καὶ τὰ Μετέωρα τόσο πολὺ, ποῦ δὲν λογάριζε κόπους ἢ θυσίαι, ὥσπου νὰ προσεγγίσει τὴν τελειότητα τόσο στὴν προετοιμασία τοῦ Καταλόγου, ὅσο καὶ στὴν ἐκδοσὴ του, ποῦ ἀποτελεῖ ἐπίσης ἕναν ἄθλο. Ὁ σ. ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο σύστημα τῶν προηγουμένων τόμων στὴν παρουσίαση τῶν χφφ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ στὰ *Προλεγόμενα*, ὅπου μᾶς κάνει κοινωνοὺς τῶν κόπων καὶ τῶν περιπετειῶν του, καθὼς ἀγωνίζεται νὰ περιγράψει τὶς... περιπέτειαι τῶν μετεωρικῶν χφφ. Μεταφέρω ἐδῶ λίγες γραμμὲς ἀπὸ τὰ ὠραία *Προλεγόμενα*, τὰ τόσο κατατοπιστικά (καὶ σὲ σύγχρονη λόγια δημοτικῆ γραμμῆν, ἐνῶ τὸ κύριο σῶμα τοῦ Καταλόγου τὸ ἔχει γράψει στὴν καθαρεύουσα, μὲ τὴν κλασσικὴ ὀρολογία): «... Οἱ περιγραφὲς συντάχθησαν ἐπὶ τόπου, διότι διαφορετικὰ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐλεγχθοῦν τὰ τετράδια τῶν κωδίκων, νὰ διαπιστωθοῦν τὰ χάσματα καὶ τὰ ἐκπεσόντα φύλλα, νὰ ἐπισημανθοῦν, μὲ ἔλεγχον ὅλων τῶν φύλλων κάθε κώδικα, καὶ νὰ ἀντιγραφῶν μὲ ἀκρίβεια οἱ ἑκατοντάδες τῶν ὑδατοσήμων... Οἱ περιπέτειαι καὶ οἱ ταλαιπωρίες τῶν κωδίκων αὐτῶν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας ἕως τὸ 1953, μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες μεταφορὰς τους, μὲ τὴν ἐγκατάλειψη καὶ ἐρήμωση τῶν τριῶν μικρότερων μετεωρικῶν μονῶν, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπώλεια μερικῶν δεκάδων ἀπ' αὐτοῦς, ἀλλὰ καὶ τὴ φθορὰ καὶ τὴν κακὴ διατήρηση τῶν ὑπολοίπων ποῦ διασώθηκαν. Ἔτσι, οἱ περισσότεροι κώδικες εἶναι ἀκέφαλοι, ἐλλιπεῖς καὶ κολοβοί, ἐξαιτίας τῶν φύλλων ἢ καὶ τετραδίων ποῦ ἔχουν ἐκπέσει. Ἀπὸ τὴν ὑγρασία ἐπίσης, τὴ συχνὴ χρῆση τους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους ἀνεπιθύμητους καὶ ἀκατάλληλους ἐπισκέπτες ἢ «χρήστες» τους, ζυψία κάθε λογῆς καὶ ποντικὸς, ἔχουν ὑποστῆ ἀρκετὰς φθορὰς. Γι' αὐτὸ ἡ καταλογογράφηση τους παρουσίαζε ὅπωςδήποτε σοβαρὰς δυσκολίας καὶ προβλήματα καὶ ἀπαιτοῦσε πολλοὺς ἐπὶ τόπου ἐλέγχους καὶ διαπιστώσεις. Πρέπει, ὅμως, σχετικὰ μὲ τὶς ἀπώλειαι καὶ φθορὰς χειρογράφων, νὰ τονισθῆ ἐδῶ καὶ νὰ ἔχουμε πάντοτε ὑπ' ὄψην μας ὅτι τὸ χειρόγραφο, ἕως καὶ τὸν περασμένον αἰῶνα ἀκόμη, στὰ μοναστήρια, δὲν ἦταν κειμήλιο, οὔτε μουσειακὸ εἶδος πρὸς φύλαξιν. Ἦταν καθημερινὸ ἐργαλεῖο δουλειᾶς, ἀπαραίτητο γιὰ τὶς λειτουργικὰ καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὰς ἀνάγκαι τῶν μοναχῶν, ὅποτε ἡ συχνὴ χρῆση του φυσιολογικὰ ὀδηγοῦσε καὶ στὴ φθορὰ. Γι' αὐτὸ καὶ σὶς συλλογὰς χειρογράφων σὶς μοναστηριακὰς βιβλιοθήκαις τὸν κύριον ὄγκον ἀντιπροσωπεύουν τὰ λειτουργικὰ βιβλία» (σελ. κδ'-κε').

Ὁ κ. Σοφιανὸς ἐκοπίασε νὰ κάμει τὸν Κατάλογο τῶν χφφ χρησιμώτατο γιὰ τοὺς χρήστες του (φιλολόγους, θεολόγους, παλαιογράφους, ἱστορικούς κ.ἄ.), χωρὶς νὰ ὑπολογίσει οὔτε τὸ δικό του μόχθο, οὔτε καὶ τὰ πολλὰ ἔξοδα, ποὺ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατέβαλε μὲ γενναιοδωρία, χρησιμοποιοῦντας κεφάλαια «ἐκ κληροδοσίας Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου». Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ σ. τοῦ Καταλόγου στὶς περιγραφές του δὲν καταθέτει τὸν κάλαμό του ἂν δὲν γράφει καὶ τὶς πιδ ἀπίθανες λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν περιγραφή (ἀναλυτικὴ καὶ συστηματικὴ) τῶν χφφ, καθὼς καὶ τὴ διασταύρωση βιβλιογραφικῶν, ἐκδοτικῶν κ.ἄ. στοιχείων τῶν περιεχομένων. Ὅχι σπάνια, μάλιστα, κάνει καὶ κριτικὰ παρατηρήσεις, μὲ ὑποσημειούμενο apparatus criticus, ἐνῶ σὲ μερικοὺς κώδικες ἢ περιγραφή ξεπερνᾷ τὶς 100 σελίδες (βλ. π.χ. τὸ χφ 4, σελ. 15-156 καὶ τὸ χφ 14, σελ. 201-367!).

Ὅπως πάντα, ὅταν βλέπω τέτοιους λεπτομερεῖς Καταλόγους, ἔτσι καὶ τώρα, ἓνα κύμα εὐγνωμοσύνης ἀνεβαίνει στὴν καρδιά μου, γι' αὐτὴ τὴν πολυτιμὴ προσφορά, πρὸς τοὺς συγγραφεῖς καὶ γραφεῖς τῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀκαταπόνητο καταλογογράφο, «Σοφιανὸν Δημήτριον τὸν ἐκ τῆς Τήνου».

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Κωνσταντίνου Κ. Παπουλίδη, Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τοῦ Ἀντωνίνου Karustin (1817-1894), Ἐκδ. ΙΜΧΑ, ἀριθ. 248, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 200.

Γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς πρόδρομη ἀνακοίνωση τοῦτου τοῦ βιβλίου καὶ προάγγελος, τὸ παλαιότερο ἄρθρο τοῦ κ. Παπουλίδη στὴ «Θεολογία» (τ. 61, 1990, 662-667), ποὺ μᾶς ἔδινε μιὰ πρόγνωση καὶ ἰδέα τῆς σπουδαίας προσωπικότητος τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀντωνίνου Karustin. Σήμερα ἔχουμε, ὕστερ' ἀπὸ ἑξαντητικὰς ἐρευνες τοῦ σ. στὶς Βιβλιοθήκες καὶ στὰ Ἀρχεῖα τῆς Ρωσίας καὶ ἄλλων χωρῶν, μιὰ ὀλοκληρωμένη βιογραφία τοῦ Ἀντωνίνου μὲ τοῦτο τὸ ἔργο, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ πολὺ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν πολιτικὴ τῆς Ρωσίας στὴ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ τὸν 19 αἰῶνα. Μὲ τὸν διαπρεπῆ αὐτὸν κληρικὸ εἶχε ἀσχοληθεῖ καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ σ. στὸν «Ἅγιος Σέργιος» τοῦ Παρισιοῦ, μακαριστὸς Κυπριανὸς Κερν, ἐκδίδοντας δύο σχετικὰ ἔργα, στὸ Βελιγράδι (1934) καὶ στὸ Παρίσι (1955). Ὁ σ., ἐκπληρώνοντας ἐντολὴ τοῦ δασκάλου του καὶ ὑπόσχεση δική του πρὸς ἐκείνον, ἀφιερώνει τοῦτο τὸ βιβλίον στὸν ἐπιστήμονα καὶ μοναχὸ Ἀντωνίνο, ποὺ ἐφέτος (1994) συμπληρώνονται ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησίν του.

Ὁ Ἀντωνίνος ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς πιδ σημαντικοὺς λογίους τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας τοῦ 19 αἰ., «μὲ ἰδιαίτερη ἀγάπη στὴ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία, στὴν καταλογογράφηση καὶ συλλογὴ χειρογράφων, τὴν ποίηση καὶ τὴν ἀστρονομία. Ἐπέδειξε διοικητικὰς ἰκανότητες, συγγραφικὸ ταλέντο, πιστότητα στὴν ἀποστολή του καὶ ἀγάπη στὸν ἑλληνικὸ καὶ ἀραβικὸ κόσμον τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς» (σελ. 14). Ὅλ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου, τὰ βλέπει ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Παπουλίδη, ποὺ χωρίζεται σὲ τρία κυρίως Μέρη: Α' Βιογραφικὰ (σελ. 27-79), Β' Ἐργογραφικὰ (σελ. 81-112)

καὶ Γ' Ἀξιολογικά (σελ. 113-120). Στὸ Παράρτημα (σελ. 123-166) δημοσιεύεται μιὰ συνοπτικὴ ἀναγραφὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων, τὰ ὅποια ἀνήκαν στὸν Ἄντωνίνο (σπουδαιότατη γιὰ ὄλους τοὺς παλαιογραφούντας), καθὼς κι ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς σημαντικῶν ἐγγράφων ἑλληνο-ρωσικῶν. Ἀκολουθεῖ μιὰ περιλήψις τοῦ ἔργου στὰ γαλλικὰ καὶ τρεῖς χρησιμώτατοι πίνακες (εἰκόνων, ὀνομάτων καὶ γεωγραφικῶν ὄρων).

Ὁ κ. Παπουλίδης μᾶς προσφέρει στοιχεῖα ὄχι μονάχα γιὰ τὸν Ἄντωνίνο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν καθόλου ἱστορία τοῦ ἰθ' αἰ., ὅπως αντικατοπτρίζονται στ' ἄγνωστα ὡς σήμερα ἀρχεῖα καὶ μᾶς δείχνουν ἀθέατες πλευρὲς τῶν ἑλληνορωσικῶν σχέσεων, τόσο ἐνδιαφέρουσες.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Γ. Κ. Παπάζογλου, *Χειρόγραφα καὶ Βιβλιοθήκες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης*, Α' τόμος, ἔκδ. Δημοκρατείου Πανεπιστημίου Θράκης, «Θρακικὴ Βιβλιοθήκη» ἀρ. 1, Κομοτηνὴ 1993.

Μιὰ πολὺ χρήσιμη συλλογικὴ ἔκδοσις μελετημάτων τοῦ γνωστοῦ καθηγητοῦ Γ. Κ. Παπάζογλου, ὅπου συγκεντρώνονται ὅλα τὰ παλαιογραφικὰ καὶ κωδικολογικὰ ἐνδιαφέροντος κείμενά του, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ βιβλιοθήκες καὶ χειρόγραφα τῆς Ἀνατολ. Μακεδονίας καὶ Θράκης. Τὰ μελετήματα, τυπωμένα μὲ τὸ πρακτικὸ σύστημα ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ ἡ γνωστὴ σειρά, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σελίδων τῶν πρώτων δημοσιεύσεων Variorum Reprints, εἶναι 14 καὶ δημοσιεύονται κατὰ χρονολογικὴ σειρά, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σελίδων τῶν πρώτων δημοσιεύσεων (ἀπὸ Α'-ΙΔ', καὶ ἀπὸ τὸ 1982 ἕως τὸ 1991). Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ κλεμμένα χρφ τῆς Εἰκοσιφοινίσσης, γιὰ τὰ ὅποια χρόνια τώρα ὁ καθηγητὴς Παπάζογλου ἀγωνίζεται: νὰ ἐπιστραφοῦν στὸν τόπο τους, δηλ. στὴν Ἑλλάδα, ἀπ' ὅπου ἐκλάπησαν ἀπὸ φασιστες Βουλγάρους τὸ 1917.

Ἔχουμε καὶ ἄλλοτε τονίσει τὴ σπουδαιότητα καὶ τὴν ἐθνικῆς σημασίας προσφορὰ τῶν βυζαντινολόγων (ὅπως ὁ καθηγητὴς Παπάζογλου), ποὺ διαφωτίζουν ὄλες τὶς σκοτεινὲς πλευρὲς τῶν κλεμμένων ἐθνικῶν θησαυρῶν μας, χειρογράφων κωδικῶν κ.λπ. Μὲ τὶς πληροφορίες τους, βασισμένες σ' ἐπιστημονικὲς ἔρευνες καὶ σίγουρα τεκμηριωμένες, βοηθοῦν καὶ τοὺς ἐπιστήμονές μας νὰ κατανοήσουν τὰ σχετικὰ προβλήματα καὶ τὴν ἔκτασι τῆς καταστροφῆς καὶ λεηλασίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴ Πολιτεία, ποὺ, μὲ βάση ὅλ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, μπορεῖ «νὰ προχωρήσει τὴν διαδικασίαν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν κλεμμένων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, ὅπως τὸ ἐπιβάλλουν διεθνεῖς συνθήκες» (σελ. ι'). Θέλω νὰ συγχαρῶ γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐκδόσεως καὶ γιὰ τοὺς πολύτιμους πίνακες - εὐρετήρια.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Yannis Spiteris, *La Theologia Ortodossa Neo-Greca*, Bologna 1992 (Edizione Dehoniane Bologna).

Ἡ δεκαετία τοῦ '60 ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι ἐμφανίζει «τὰ πρῶτα σημάδια

ἀλλαγῆς στοὺς προβληματισμούς, στὰ κριτήρια καὶ στοὺς προσανατολισμούς τῆς ἑλλαδικῆς θεολογίας. Οἱ δὲ θεολόγοι ἀναζητοῦν μιὰ ἐπιστροφή στὰ πατερικὰ κριτήρια καὶ στὴν πατερικὴ νοοτροπία πρόσβασης στὴν εὐαγγελικὴ ἀποκάλυψη». (Βλ. Χρ. Γιανναρᾶ, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1992. Ἐκδόσεις Δόμος, σελ. 436-437).

Αὕτῃ ἡ στροφή ἔχει προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν μελετητῶν κυρίως ξένων, οἱ ὁποῖοι σὲ σειρὰ ἄρθρων καὶ μελετημάτων τους προσπαθοῦν νὰ προσεγγίσουν τὴν σκέψη καὶ τὶς ἀντιλήψεις τῶν συγχρόνων νεοελλήνων θεολόγων. Παρόμοια προσπάθεια ἀποτελεῖ καὶ ἡ τοῦ π. Ἰωάννου Σπιτέρη, ἀνάλογη τῶν K. Krumbacher, H. C. Beck γιὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο, τῶν G. Podskalsky, G. Maloney γιὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, στὴν ὁποία μὲ τρόπο συστηματικὸ παρουσιάζεται ἡ σκέψη καὶ οἱ ἀντιλήψεις νεοελλήνων θεολόγων, κυρίως ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ μέχρι τοὺς χρόνους μας.

Ὁ συγγραφέας π. Ἰωάννης Σπιτέρης κατάγεται ἀπὸ τὴν Κέρκυρα καὶ ἀνήκει στὸ τάγμα τῶν Carruccini πατέρων τῆς Ρωμ/κῆς Ἐκκλησίας. Σπούδασε θεολογία στὴ Ρώμη, Friburgo καὶ στὸ Οἰκουμενικὸ Ἰνστιτούτο Bossey. Στὸ δυτικὸ θεολογικὸ κόσμο εἶναι γνωστὸς μὲ τὴν διδακτορικὴ του διατριβὴ «La Critica Bizantina sul Primato del XII secolo», τὰ ἄρθρα του καὶ τὶς πανεπιστημιακὲς παραδόσεις οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς ἀντικείμενο τὴν ἀνατολικὴ κυρίως πνευματικότητα, καὶ τὴν σύγκρισή της μὲ τὴν δυτικὴ. Διδάσκει στὰ Πανεπιστήμια Antonianum, Gregorianum καὶ Pontificio Istituto Orientale, ἐνῶ στὸ ἑλληνοφώνο θεολογικὸ χῶρο ἐμφανίστηκε μὲ τὴν εἰσήγησή του: «Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα στὴ σκέψη τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου», στὸ ΙΓ' Θεολογικὸ Συνέδριό τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (Νοέμβριος 1991).

Ἡ ἐνασχόληση τοῦ π. Ἰ. Σπιτέρη μὲ τὰ θέματα τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς θεολογικῆς σκέψης ξεκίνησε μὲ τὴν διδασκαλία ἀναλόγου μαθήματος στὸ Pontificio Istituto Orientale, καρπὸς τῆς ὁποίας εἶναι τὸ βιβλίον ποὺ παρουσιάζεται. Σκοπὸς του εἶναι νὰ παρουσιάσει μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τὴν σκέψη καὶ τὴν προβληματικὴ τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας σὲ ἑτερόδοξους θεολόγους καὶ μελετητές, σὰν ἐγχειρίδιο (Manuale) δὲ προσπαθεῖ νὰ διδάξει σὲ τόπο δυτικὸ τὸν ἀνατολικὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι καὶ θεολογεῖν.

Τὸ βιβλίον του «Ἡ Νεοελληνικὴ Ὁρθόδοξη Θεολογία» ἀποτελεῖ πραγματικὴ συμβολή, στὴν σύγχρονη ἐπιστήμη, γιατί ἀναπληρώνει, ἐν μέρει, τὸ κενὸ καὶ τὴν ἔλλειψη ἑνὸς τέτοιου ἐγχειριδίου, σχετικὸ μὲ τὴν σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη, γιὰ τὴν ὁποία ἡ Δύση δείχνει ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον.

Ὁ χαρακτήρας τοῦ βιβλίου, κυρίως συστηματικὸς καὶ θεολογικὸς, χωρὶς νὰ ἀπουσιάζει καὶ ὁ ἱστορικὸς, ἀκολουθεῖ στὴ δομὴ τὴν χρονολογικὴ σειρὰ καὶ ἀνταποκρίνεται στοὺς στόχους καὶ στὶς ἀπαιτήσεις ἑνὸς ἐγχειριδίου. Ἐν τούτοις ἡ ἐκτεταμένη ἀναφορὰ στὴ σκέψη κάποιων συγκεκριμένων θεολόγων καὶ ἡ πληρότητα τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας προσδιορίζει τὸν σκοπὸ καὶ τὰ ἰδιαίτερα κριτήρια τοῦ συγγραφέα.

Ἡ ὕλη προσφέρεται ἀναλυτικὰ μὲ ἓνα εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο, στὸ ὁποῖο

παρουσιάζονται οἱ ἱστορικὲς συντεταγμένες τῆς μετεπαναστατικῆς (1821 κ.έξ.) ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀναφέρονται οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀναγέννηση καὶ τὴν ἀναβίωσή της (σελ. 19-38), ἐνῶ προηγείται γενικὴ βιβλιογραφία, ἄρθρα καὶ μονογραφίες, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἀντικείμενο τὸ γενικὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας (σελ. 15-18).

Τῆς «ἱστορικῆς ἐξέλιξης» τῆς θεολογίας στὸ νεοελληνικὸ χῶρο προηγείται τὸ ἐπιγραφόμενο κεφάλαιο «ἡ προϊστορία τῆς μοντέρνας ἑλληνικῆς θεολογίας» (σελ. 39-87), τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ σημεῖο ἐπαφῆς, ἴσως δὲ καὶ τὴν συμπλήρωση τοῦ ὑπάρχοντος κενοῦ (πρβλ. βιβλιοκρισία ὑπὸ π. Γεωργ. Μεταλληνοῦ· «Θεολογία» 60 [1989], 874-875) τῆς μελέτης τοῦ ἱησοῦιτη π. G. Podskalsky. Ὁ σ. κατατάσσει τὸ ὕλικό του σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο, τὸ ὁποῖο ἐπιγράφει «Δυτικὴ Σχολή» ἢ «Σχολαστικὴ», ἀναλύει τὸ ἔργο καὶ τὴν σκέψη τῶν Ἡλίας Μηνιάτη, Βικεντίου Δαμωδοῦ καὶ ἀσχεῖ τὴν «κριτικὴ» του στὸν ἑλληνικὸ διαφωτισμό. Στὸ δεύτερο μέρος ἀναφέρεται στὸν κύριο ἐκπρόσωπο τοῦ κολλυβαδικοῦ κινήματος στὸν ἅγ. Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη καὶ στὸν ἱεραπόστολο τοῦ σύγχρονου νεοελληνισμοῦ ἅγ. Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλό, δικαιολογώντας ἄριστα καὶ τὸν τίτλο τοῦ μέρους αὐτοῦ: «ἡ ἑλληνικὴ μοναστικὴ καὶ λαϊκὴ θεολογία».

Ἀκολουθεῖ τὸ τρίτο κεφάλαιο (σελ. 89-106), στὸ ὁποῖο δίνεται ἡ σύντομη ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ἐνῶ παρουσιάζεται ἡ δομὴ, ἡ συγκρότηση καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν ἐν Ἑλλάδι.

Ὁ σ. στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σελ. 107-122) ἀναφέρεται στοὺς Κων/νο Οἰκονόμου, Θεόκλητο Φαρμακίδη, καὶ Κων/νο Κοντογόνη. Γιὰ τὸν π. Ἰ. Σπιτέρη ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι τὸ «δύσκολο ξεκίνημα» τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας, ἐφ' ὅσον πραγματοποιεῖται ὁ ἰδεολογικὸς προσανατολισμὸς της ὡς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο (σελ. 123-184) ἐπιγράφεται «ἡ ἑλληνικὴ σχολαστικὴ» καὶ περιλαμβάνει τὸ δογματικὸ σύστημα τοῦ Ζήκου Ρώση, τὴν ἀναβίωσή της ἔρευνας τοῦ ἡσυχασμοῦ ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Παπαμιχαῆλ καὶ τὴν ἰδεολογικὴ διαμάχη Χρ. Ἀνδρουτσου καὶ Κων. Δυοβουνιώτη, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοσιν τῆς Δογματικῆς τοῦ πρώτου, πολλὰ δὲ ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενα περαιτέρω ἔρευνας καὶ μελέτης πρὸς κατανόηση πολλῶν προβλημάτων τῆς σύγχρονης θεολογικῆς σκέψης.

Τὸ ἕκτο κεφάλαιο (σελ. 185-224), χωρισμένο σὲ δύο μέρη, παρουσιάζει μίαν ἄλλη διάσταση τῆς νεοελληνικῆς θεολογικῆς σκέψης. Τὸ πρῶτο τμήμα ἐπιγράφεται «λαϊκὴ θεολογία» καὶ ἔχει ὡς ἀντικείμενο ἔρευνας τὸ θεοσοφικὸ σύστημα τοῦ Θεόφιλου Καίρη καὶ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀπ. Μακράκη, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἀσχολεῖται μὲ τὸν Εὐσέβιο Ματθόπουλο καὶ τὴν ἀδελφότητα «Ζωή».

Στὶς σελ. 225-277 (κεφάλαιο VII) ὁ σ. παρουσιάζει δύο σημαντικὲς προσωπικότητες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, τοὺς Παναγ. Τρεμπέλα καὶ

Ἰωάννη Καρμίρη, ἐνῶ περιλαμβάνει καὶ τὸν θεολόγο Παν. Νέλλα. Ἡ πεποίθηση τοῦ σ. εἶναι ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ἀπετέλεσαν τὴν ἀρχὴ μᾶς πνευματικῆς ἀναγέννησης στὴ νεώτερη θεολογικὴ σκέψη. Ἡ ἀφύπνιση τῶν νέων θεολόγων γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία τῶν Πατέρων ὀφείλεται στὸν Ἰωάννη Καρμίρη, ἐνῶ ἡ προσέγγιση τῆς ἐν Χριστῷ Σωτηρίας, μέσῳ τῆς πατερικῆς ἀνθρωπολογίας, ἀπετέλεσε τὸ ἔργο τοῦ Παν. Νέλλα, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν διδακτορικὴ του διατριβὴ παρουσίασε τὰ ὀρθόδοξα κριτήρια κατανόησης τῆς περὶ δικαιοῦσεως διδασκαλίας τῆς ὀρθόδοξου θεολογίας, ἐνῶ ἀπαγκίστρωσε αὐτὴ ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρότυπα καὶ προσανατόλισε τοὺς νέους θεολόγους στὴ μελέτη τοῦ ἁγ. Νικολάου Καβάσιλα.

Τὰ ἐπόμενα τρία κεφάλαια εἶναι αὐτὰ σὰ ὅποια ὁ συγγραφέας ἐπικεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον του.

Στὸ ὄγδοο κεφάλαιο (σελ. 179-322) ἀσχολεῖται μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδη περὶ Φράγκων καὶ τὴν ἐπίδρασή τους στὴ δυτικὴ σκέψη, τῆς ὁποίας ἀλλοίωσε τόσο τὶς προϋποθέσεις, ὅσο καὶ τὰ θεολογικὰ κριτήρια ἐνῶ διατηρήθηκε ἀναλλοίωτος ὁ αὐθεντικὸς χαρακτήρας τῆς θεολογίας, μόνον στὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Παράδοση. Τὸ δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τὴν σκέψη τοῦ λαϊκοῦ θεολόγου Χρ. Γιανναρά. Ὁ σ. προσπαθεῖ νὰ ἐκθέσει σύντομα καὶ ὅσον τὸ δυνατόν πρὸ ἀπλᾶ τὶς προϋποθέσεις τῆς σκέψης καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ του, ὁ ὁποῖος χωρὶς ἀμφιβολία ἔχει ὡς ἀφετηρία τὸν ὑπαρξισμὸ τῶν σύγχρονων δυτικῶν φιλοσόφων. Ἀρκετὰ στοιχεῖα ἔλαβε ὁ σ. ἀπὸ τὰ τελευταίως διαδραματισθέντα γεγονότα μεταξὺ τῶν λεγομένων «νεο-νικολαϊτῶν» καὶ τοῦ κρίνοντος αὐτοὺς μοναχοῦ.

Τὸ παρὸν κεφάλαιο ὁ π. Ἰωάννης Σπιτέρης ἐπιγράφει «La Corrente dei Neo - Ortodossi» (ἡ τάση τῶν νεο - ὀρθόδοξων), γιὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ κάνουμε τὴν ἐξῆς παρατήρηση. Ἀρχικὰ δὲν ὑπάρχει νεο — ἢ παλαιὰ — ὀρθόδοξία, ὑπάρχουν ὀρθόδοξοι καὶ μὴ ὀρθόδοξοι. Ὁ ὅρος «νεο - ὀρθόδοξοι» στὸν ἑλληνικὸ θεολογικὸ κόσμον χρησιμοποιεῖται μὲ περιεχόμενο μᾶλλον ἀρνητικὸ, παρὰ θετικὸ, ἀντίθετα πρὸς τὸν σ., ὁ ὁποῖος δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο μὲ ἀρνητικὸ περιεχόμενο. Εἶναι δυνατόν νὰ δώσουμε ἓνα τέτοιο χαρακτηρισμὸ σὲ ὠρισμένους «ὀπαδοὺς» ἢ «ἀντιγραφεῖς» τῶν προαναφερθέντων, οἱ ὁποῖοι, χωρὶς νὰ ἔχουν τὰ ἀνάλογα θεολογικὰ κριτήρια ἢ προϋποθέσεις, χρησιμοποιοῦν ἐκφράσεις, φράσεις ἢ καὶ τὸ «πνεῦμα» αὐτῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταλήγουν σὲ ἓνα ἀκριτο μμητισμὸ καὶ νὰ προκαλοῦν ἀρνητικὲς κριτικὲς, ὄχι πιά γιὰ τὶς δικῆς τους ἀντιλήψεις ἀλλὰ αὐτῶν ποὺ ἀντιγράφουν. Ἐὰν ὁ π. Ἰ. θὰ ἤθελε νὰ δώσει ἓνα τίτλο στὸ παρὸν μέρος, θὰ εἶχαμε νὰ προτεῖνουμε, «οἱ ἀντισχολαστικοὶ» ἢ «ἀντιδυτικοί».

Τὸ κεφάλαιο ποὺ ἀκολουθεῖ (σελ. 323-361) ἀσχολεῖται μὲ τὴν πνευματολογικὴ ἀντίληψη τῆς σκέψης τοῦ ἀείμνηστου καθηγ. Ν. Νησιώτη. Ὁ σ. γνώρισε προσωπικὰ τὸν καθηγητὴ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν του στὸ Bossy, καὶ μὲ ἔντονον συναισθηματισμὸ παρουσιάζει τὸν τρόπο ὑπέρβασης τοῦ σχολαστικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν περὶ Οἰκουμενισμοῦ ἀντίληψη τοῦ καθηγητῆ.

Στὸ δέκατο κεφάλαιο (σελ. 363-416) παρουσιάζεται ἡ σκέψη τοῦ «θεολόγου τοῦ χριστιανικοῦ περσοναλισμοῦ» Σεβ. Μητροπολίτου Περγάμου κ. Ἰωάννου Ζηζιούλα. Ὁ π. Ἰ. Σπιτέρης ἀναλύει ἀρχικὰ τὴν ἔννοια «Ἀλήθεια» στὴ σκέψη τοῦ Σεβ. Μητροπολ. καὶ τὴν περὶ προσώπου θεολογία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν βάση ἐρμηνείας τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἐκθέτει καὶ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς Ἐκκλησιολογίας τοῦ Σεβ. Περγάμου.

Τὰ δύο αὐτὰ κεφάλαια ἔχουν κάποια σπουδαιότητα στὴν ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας. Χωρὶς νὰ ὑπάρχει συγκεκριμένο συστηματικὸ ἔργο τῶν προαναφερθέντων δύο θεολόγων, ὁ π. Ἰ. Σπιτέρης προχωρεῖ, μέσω τῆς πληθώρας τῶν ἀρθρων των στὴν ἔρευνά του, ἔργο πραγματικὰ ἐπίπονο, ἀλλὰ σημαντικό καὶ οὐσιαστικὸ. Στὸ ἐνδέκατο κεφάλαιο (σελ. 417-454) παρουσιάζονται μερικὲς «δυναμικὲς προσωπικότητες» τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ προηγείται παράγραφος μὲ περιεχόμενο τὴν σχέση τῆς θεολογικῆς ἐπιστῆμης μὲ τὴν παράδοση. Μερικὲς ἀπὸ τὶς παρουσιαζόμενες θεολογικὲς προσωπικότητες εἶναι ὁ «Σάββας Ἀγουριδῆς, καὶ ἡ βιβλικὴ ἀναγέννηση», ὁ καθηγητὴς «Ἰωάννης Φουντούλης καὶ ἡ ἀναβίωση τῶν λειτουργικῶν σπουδῶν», ἐνῶ ἀπὸ τὸ συστηματικὸ κλάδο ἀναφέρονται οἱ καθηγ. Νίκος Μαρσούκας καὶ Γεώργιος Μαντζαριδῆς, τέλος δὲ παρουσιάζεται καὶ ὁ καθ. Παν. Χρήστου γιὰ τὴν συμβολή του στὶς πατερικὲς σπουδὲς καὶ ἔρευνες.

Ἐντὶ ἐπιλόγου (σελ. 455-462) ὁ σ. παραθέτει σκέψεις γιὰ τὸ μέλλον τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας, γιὰ τὴν ὁποία ξεκινᾷ ἡ «χρυσὴ ἐποχὴ» μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ 21ου αἰῶνα. Ἡ ὅλη ἐργασία κλείνει μὲ ἓνα γενικὸ πῖνακα καὶ μὲ ἀναλυτικὸ τῶν θεμάτων.

Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου ὁ Παν. Χρήστου ἀναφέρει, ὅτι μὲ τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον ὁ π. Ἰ. Σπιτέρης θὰ κάνει γνωστὴ τὴν νεοελληνικὴ θεολογία στοὺς δυτικούς καὶ ἰδιαίτερως στοὺς σπουδαστὲς τῆς θεολογίας, εἰς τὴν Ἰταλικὴ γλῶσσα. Μὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ προσφέρει μία εἰκόνα γιὰ τὴν σύνθεση τοῦ ὅλου τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ θετικὰ στοιχεῖα τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ παράθεση συγχρόνου βιβλιογραφίας γιὰ τὰ ἐπιμέρους διαπραγματευόμενα θέματα, παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα, ἐξ αἰτίας τῆς ταχύτατης παραγωγῆς ἀρθρων καὶ μελετῶν σχετικὰ μὲ τὴν νεοελληνικὴ σκέψη [βλ. ἀρθρο C. Agora στὸ περιοδικὸ *Contact* γιὰ τὴν διάκριση Ecclesiale καὶ Ecclesiology (No 154/1991/2, σελ. 106-123) στὴ σκέψη τοῦ Σεβ. Μητροπολ. Περγάμου κ. Ἰωάννου Ζηζιούλα ἢ ἡ μόλις ἐκπονηθεῖσα διδακτ. διατριβὴ τοῦ ἰδίου μελετητοῦ C. Agora στὸ Καθολικὸ Ἰνστιτούτο τῶν Παρισίων -Δεκέμβριος 1992- μὲ θέμα τὴν Ἀνθρωπολογία τοῦ Σεβ. Μητροπολ. Περγάμου, τέλος δὲ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μ. Μπέγζου γιὰ τὸν καθηγ. Ν. Νησιώτη]. Πραγματικὸς ἄθλος γιὰ τὸν π. Ἰωάννη Σπιτέρη εἶναι ὅτι κατάφερε νὰ ὑπερβεῖ τὴν ιδιότητά του καὶ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ «δυτικὰ» κριτήρια. Παρουσιάζει μὲ τρόπο ἀποκλειστικὰ ἐπιστημονικὸ καὶ μὲ ἀρκετὴ ἀντικειμενικότητα τὰ διάφορα θέματα. Σ' αὐτὸ τὸν βοήθησε ἡ ἑλληνικὴ καταγωγή του ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ ἄριστη γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀφ' ἑτέρου.

Βεβαίως, ὁ παρῶν τόμος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ πρῶτος ἐνὸς δίτομου ἔργου, εἰς τὸ ὅποιον ὁ π. Ἰ. θὰ συμπεριλάβει α) τὴν ἱστορίαν τῆς κατὰ Χάλκην Θεολογικῆς Σχολῆς, ἢ ὅποια, ἄνευ ἀμφισβητήσεως, μὲ τὸ δικό της σύστημα καὶ τὸν ἰδιαίτερον ἐκκλησιαστικὸ-ἐπιστημονικὸν τῆς χαρακτήρα, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸν σταθμὸν στὴ διαμόρφωσιν τῆς νεοελληνικῆς θεολογικῆς σκέψεως, εἴτε μὲ τοὺς ὁμοτίμους καθηγητὰς αὐτῆς, εἴτε μὲ τοὺς ἀποφοίτους τῆς, καὶ β) μερικὰς ἄλλας δυναμικὰς παρουσίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, οἱ ὅποιες ἔχουν διαμορφώσει μίαν ἰδιαίτην «σχολὴν» σκέψεως καὶ προσέγγισιν τῶν διαφόρων θεολογικῶν προβλημάτων καὶ τῆς κοινῆς πατερικῆς παράδοσης.

Πάντως, οἱ ἐλλείψεις δὲν μειῶνουν τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας καὶ τὴν οὐσιαστικὴν συμβολὴν τοῦ σ. πρὸς κατανοήσιν μερικῶν κατευθύνσεων τῆς συγχρόνου νεοελληνικῆς θεολογικῆς σκέψεως.

Γιὰ τὴν Δύση, ἐγχειρίδια τοῦ τύπου αὐτοῦ δὲν εἶναι κάτι τὸ νέο, ἀφοῦ ἔχουν προηγηθεῖ τὰ τῆς ρωσικῆς θεολογικῆς σκέψεως. Ἄλλωστε καὶ ἡ ἔννοια τῆς θεολογίας ἔχει περισσύτερον σχολικὸν καὶ κατὰ σύστημα περιεχόμενον, παρὰ ἐμπειρίας καὶ βίωσης. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφράζεται μέσῳ ἐγχειριδίων ἢ προσώπων. Γιὰ τὴν Ἀνατολήν, τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ ἔχει κάποιον ἄλλο σκοπὸν καὶ σημασίαν, νὰ βοηθήσῃ τὴν κατ' Ἀνατολὰς Θεολογίαν, γιὰ αὐτοσυνειδησίαν καὶ προβληματισμὸν τῶν νεοελλήνων, ὅτι Θεολογία εἶναι ἡ «κατανόησις» καὶ βίωσις τοῦ δόγματος καὶ τοῦ γεγονότος τῆς πίστεως μὲ συνέπειας ὑπαρξιακὰς γιὰ τὴν ζωὴν, τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον.

Ἡ παρούσα ἐργασία τοῦ π. Ἰωάννη Σπιτέρη εἶναι ἀξία συγχαρητηρίων, ἀλλὰ καὶ εὐχῶν γιὰ συνέχισιν καὶ ὀλοκλήρωσίν της. Ἡ καλαισθητὴ ἔκδοσις, ἡ ἐπιμελημένη δουλειὰ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ παράθεσις τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας καὶ τὸ σπουδαῖον περιεχόμενον, ὑποδεικνύουν τὴν ἀνάγκην, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσίν της, γιὰ μετάφρασιν στὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε ἡ χρῆσις της νὰ καταστῇ ἀποδοτικότερη.

Ἄρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΣΑΒΒΑΤΟΣ